

az előzőleg már említett három adatbázisra és a térképsorozatra. A CD-n található program lehetővé teszi, hogy az adatbázis kezelője megyék, helységek vagy birtokosok nevére, illetve numerikus adatokra (számértékre és tetszőleges intervallumokra) keressen rá „egyszerű” vagy „bővített” keresés formájában. Így például a felhasználó rákereshet az 500 és 100 hold közötti birtokot viselő földesurakra, vagy az egy teleknél kisebb birtokkal rendelkezőkre is. A III. rész Adattára további lehetőséget tartogat a kutató számára, hiszen egy birtokos birtokainak az összességét vagy csak egyes birtokokat teheti keresésének alapjává.

A terjedelmes adatbázisokat egy nagyobb lélegzetű tanulmány előzi meg, ahol a szerző változza a kutatás jelentőségét, a feldolgozás módszerét, az adatbázis felépítését, a birtokviszonyok főbb statisztikai jellemzőit, továbbá külön taglalja az említett birtoktípusokat, azok nagyságát, arányát, megoszlását és regionális különbségeit. Ezek alapján a nemesi birtokviszonyok leginkább szembevetendő jellegzetessége a nemesi nagybirtok túlsúlya, hiszen az úrbéres állomány közel felét (47%) ez tette ki, sőt e kategórián belül a legnagyobb latifundiumok keretei között koncentrálódott: 10000 holdnál nagyobb földbirtokkal 62 földesúr rendelkezett, akik a feldolgozott birtokállomány kétötödét mondhatták magukénak. Magas birtokrészesedési arányuk — Békés, Csongrád, Árva megyét kivéve — túlnyomóan dunántúli megyékben volt jellemző. Az elemzés kimutatta azt is, hogy a nagybirtokosok zöme főként magyar főrangú családból kerültek ki, ami viszont azt a közvélekedést cáfolja, hogy a nagybirtokos arisztokrácián belül magas volt az indigena családok aránya. Az adatsor ezen felül kézen foghatóvá tette a gyakran összemosódó nagybirtokos és arisztokrácia kategóriáit is. A vizsgálat tanulsága szerint a főrangú birtokosok egyharmada számított tehetősnak, a másik harmada a középbirtokos, míg a többi a kisebb középbirtokos jövedelemszintjén élt.

Főnagyon hasonlóan fontos megállapításokat tett a középbirtokosok kategóriáját illetően is, hiszen amíg a nagy latifundiumok túlsúlya meghaladta az eddigi becsléseket, addig a bene possessio-natus nemesség esetében lefelé szükséges korrekcióval élni, hiszen a középbirtok alsó határán egyre többen bírtak egyre kisebb birtokokat. Miközben tehát a nagybirtok és a középbirtok határán, illetve a középbirtokosok között egyaránt megtalálhatóak a nagybirtokos arisztokrácia kisebb vagyónú tagjai és jómódú középbirtokosság elitje, addig a réteg alsóbb kategóriában elhelyezkedők csak kivételes esetben álltak kapcsolatban a nagybirtokos családokkal és kapcsolataik sokkal inkább a kisebb középbirtokosok rétegét szőtték át. A középbirtokosok jellemzően a Fel-föld középső és keleti, illetve Tiszántúl északi megyéiben regisztrálhatóak, a dél-magyarországi megyékben viszont hiányzott vagy csak vékony rétege alakult ki. Az utóbbi megyék birtokstruktúrájának alakulását tekintve érdemes lenne további vizsgálatokat végezni megyei források bevonásával. Az úrbéres földdel rendelkező nemesek legalacsonyabb, de egyben legnépesebb csoportját a 100 hold alatti kisbirtokosok, töredékbirtokosok, a jobbágytelekkel sem bíró úrbéres zsellérek felett uraskodó nemesek adják, akik az összeírásban szereplő nemeseknek csaknem kétharmadát jelentik.

Az elkészült adattár és annak elemzése több ponton rávilágít arra, hogy a vagyoni és társadalmi státusz nem feltétlenül esett egybe a rendi társadalmon belül. A térképen is ábrázolt birtokok nagy része, főként a közép- és kisbirtokok (nagyságuk, elhelyezkedésük, széttagoltságuk alapján) leginkább csupán a járadékoltató rendszer révén termelhettek jövedelmet.

A hatalmas adattömeg kutathatóvá tétele és az informatív adatsorok mind társadalom-, mind gazdaságtörténetesek és mind a helytörténet művelőinek értékes forrása lehet. A helytörténetesek számára pedig külön feladatként szolgálhat az itt közölt adatok helyi, megyei szinten történő további csiszolása, finomítása.

Szilágyi Adrienn

LAJOS THALLÓCZY, DER HISTORIKER UND POLITIKER

Hrsg. *Dževad Juzbašić – Ress Imre*. 1. Auflage,

Sarajevo–Budapest 2010. 262 o.

THALLÓCZY LAJOS, A TÖRTÉNÉSZ ÉS POLITIKUS

Az utóbbi években örömdetesesen megnőtt a dualizmuskori, illetve a 19. századi magyar történetírással kapcsolatos érdeklődés. Ez kiterjed mind a szóban forgó időszak intézményrendszerére mind az ekkor lefolyt tudományos vitákra, a különböző irányzatokra, de egyes kiemelkedő,

eddig kevésbé kutatott személyre is, mint például Angyal Dávid (Vö. például *Romsics Ignác*: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris Kiadó, Budapest. 2011; *Erős Vilmos*: A magyar történetírás a dualizmus korában. Valóság, 2012/2. Február. 22–40.). A korszakkal összefüggő újabb kutatásoknak egyik legnagyobb újdonsága, újszerűsége az volt, hogy nem elsősorban politikai szempontból elemezték az itt felvetődő problémákat, s nem is a pozitivizmus elkoptatott, már-már lejáratott és végtelenül leegyszerűsített kaptafájára húzták fel e jelentős periódus jelenségeit. Az újabb európai historiográfiai irodalom (Vö. Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005. Eds. *Ilaria Porciani* and *Lutz Raphael*. The European Science Foundation. Palgrave Macmillan, New York 2010.) ugyanis a 19. század legfontosabb hozományának, alapvető paradigmájának már hosszabb ideje a professzionális történetírás kialakulását tekinti, s a 19. század második felével foglalkozó historiográfusnak nem kevés meglepetést okoz, amikor a magyar történetírásban is számtalan, az európai történetírás fő tendenciáival párhuzamos jelenséget tapasztal. Ebből a szempontból is nagy jelentősége van az itt tárgyalt kötetnek, amely arról a Thallóczy Lajosról ad áttekintést, aki jelentős alakja volt ennek a frissen professzionalizálódó történettudománynak, a maga összes ellentmondásával. Korábban persze már születtek vele kapcsolatos tanulmányok, amelyek rámutattak mindennek összetett voltára, például professzionizmus és irodalmári működés együttes jelenlétére, illetve akár a par excellence „pozitivizmus” együttes hatására, mondjuk a darwini–spenceri–gumplowitzi szociáldarwinizmus formájában (Vö. *Glatz Ferenc*: Történetíró és politika. Akadémiai kiadó, Budapest 1980. Glatz Ferenc különösen a történetíróink ún. „Bécsi Kör”-ével foglalkozott behatóbban ebben a könyvében, amelynek Thallóczy is tagja volt). Thallóczy életműve alapján azonban még feltáratlan, ennek számos ismeretlen foltja van, ezért is üdvözlendő a vele foglalkozó tudományos munkák és vállalkozások.

2008 őszén a Magyar Tudományos Akadémia és a Bosznia és Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémiája közreműködésével konferenciát rendeztek Thallóczy Lajos (1857–1916) életművéről Szarajevóban a történész születésének 150. évfordulója alkalmából. A konferencián bosnyák, osztrák és magyar történészek is előadtak. A 2010-ben megjelent kötet három tematikai egységben (Thallóczy történészi tevékenysége, politikai szerepvállalása, valamint szellemi öröksége) közli az előadások német nyelvű szövegváltozatát.

Glatz Ferenc tanulmánya ismerteti, hogyan került Thallóczy a korban komoly osztrák-magyar viták kereszttüzeiben lévő bécsi udvari kamarai levéltár élére, és hogyan vált a kezdetben budapesti levéltári alkalmazott a bécsi magyar történészek körének egyik legjellegzetesebb figurájává. Thallóczy tehetségére Kállay Benjamin közös pénzügyminiszter, Bosznia-Hercegovina közös kormányzója figyelt fel és nevezte ki a Hofkammerarchív igazgatójává. A magyar Balkán-kutató sokoldalú tudományos tevékenységét és történészi felfogását Glatz egy forráskiadvány-sorozat („Magyarország melléktartományainak oklevéltára”) bemutatásával érzékelteti, melynek szemléltetése a sovinizmussal való szembehelyezkedés és a délszláv népek vívmányainak elismerése, továbbá a délszláv-magyar egymásrautaltság hangsúlyozása jellemző, tudományos értéke pedig mind a mai napig meghatározó. Képet kapunk továbbá Thallóczy Monarchiával kapcsolatos nézeteiről, illetve társasági életéről. *Dubravko Lovrenović* bemutatja, hogyan foglalt állást Thallóczy Bosznia középkori történelmének két vitás kérdésében. Bár Thallóczy tévedett abban, hogy Rámát Boszniával azonosította, korát több szempontból meghaladó értékelést adott a középkori magyar-bosnyák kapcsolatokról. A bosnyák egyház és a bogumil eretnekmozgalom ellentmondásos viszonyának vizsgálatánál szintén a tárgyilagosságra törekedett, nézeteit nem befolyásolta vallási hovatartozása. A szerző szerint Thallóczy sok tekintetben megalapozta Bosznia középkori történelmével kapcsolatos későbbi kutatásokat. *Horst Haselsteiner* kihangsúlyozza, hogy Thallóczy nemzetközi szinten is (el)ismert Balkán-kutató volt, hiszen számos külföldi szakfolyóiratba publikált, a forráskiadványokon pedig a térség más neves szakértőivel együtt dolgozott. *Ress Imre* úgy véli, Thallóczy történészi kutatásainak elméleti hátterét nagyban meghatározta a pozitivizmus és a darwinizmus. A szerző szerint ez az alapos, módszeres forrásfeltárás (mely tevékenysége több országra kiterjedt a témával kapcsolatos dokumentumok szétszórtsága miatt) metódusában, valamint a földrajzi, gazdasági és társadalmi tényezők kihangsúlyozásában nyilvánul meg Thallóczy történetírásában. Részletesen megismerjük a történész szerepét egy, a bosnyák nemzeti identitás és a Monarchiához való lojalitás megerősítését célzó népiskolai történelemkönyv megszületésében, valamint egy Bosznia történelmével kapcsolatos forrásgyűjtemény, illetve egy szintézis előkészületeiben. És bár a több kötetesre tervezett Monumenta Bosniae anyagi támogatás hiányában végül nem készült el, Thallóczy elképzelései alapvető hatást gyakoroltak a forgalomba kerülő

bosnyák iskolai tankönyvekre. Thallóczy tankönyv-tervezetének szemlélete szerint Bosznia önállósága mindig is relatív volt, továbbá az ország történelmének legkiemelkedőbb periódusai legtöbbször egy nagyobb hatalomtól (Magyar Királyság, Oszmán Birodalom) való függés idejére estek. A korszakban self-made man-ként történészé váló Balkán-szakértő kutatásainak politikai célja tehát részben Bosznia megszállásának igazolása volt. Megjegyzendő itt, hogy Ress Imre újabban igen sokat tesz Thallóczy életművének mélyebb megismerése érdekében, nagy számú eredeti és elsődleges forrás alapján, nem véletlen, hogy messzemenően övé a kötet legjobb, leginkább gazdagon dokumentált s így a legtöbb újdonságot hozó tanulmánya. (Egyéb Thallóczyval kapcsolatos újabb tanulmányaira vö. *Ress Imre*: Thallóczy Lajos középkori délszláv okmánytárainak keletkezéséhez. In: Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012. 647–655. *Uő*: Thallóczy Lajos bécsi hivatali és tudományos pályakezdeése. In: História mezején. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szerk. Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2011. 167–181.) Amint a kötetben található több utalásból is kiderül, Ress újabban — osztrák kollégáival — Thallóczy német nyelvű naplójának kiadásán is dolgozik, ennek megjelenését nagy kíváncsisággal várjuk.

A „Bosna” kifejezés eredetét illetően *Salmedin Mesihović* összeveti Thallóczy nézeteit az újabb kutatások eredményeivel. 1879 és 1890 között éles viták folytak arról, milyen legyen Bosznia-Hercegovina címere. *Emir O. Filipović* tanulmánya ebben a diskurzusban helyezi el Thallóczy kiterjedt heraldikai, pecsétani és genealógiai kutatásait. Annak ellenére, hogy aktívan nem vett részt a vitában, tekintélye és pozíciója révén az ő elképzelése bizonyult döntőnek a kérdésben, így a középkori Ráma címere vált hivatalossá. Thallóczy kutatási eredményeit az 1896-os millenniumi kiállításon szélesebb közönség is megismerhette. A Bosznia-Hercegovina kiállításon bosnyák királyi, báni címerek, illetve pecsétek rekonstrukciói szerepeltek a történész informatív leírásai mellett. *Edin Radušić* — a kötet második tematikai egységét megelőlegezve — Thallóczy tudományos tevékenysége mellett annak politikai és kulturális téren kifejtett hatását emeli ki, például a szerepét az I. világháborúban felélénkült, Bosznia-Hercegovina közjogi meghatározásáról szóló vitákban.

A történész politikai tevékenységét tárgyaló tanulmányok sorát *Somogyi Éva* írása nyitja meg, amely Thallóczy egy kéziratának (Das Verhältniss Ungarns zu Oesterreich) közjogi nézeteit elemzi. A bécsi magyarok identitásának formálását és tudományos tájékoztatást egyaránt célul kitűző kézirat elveti az államok feletti birodalom érvényességét, inkább a közös uralkodó személyét helyezi előtérbe. *Andreas Gottsmann* bemutatja, kutatásai nyomán hogyan kezdett el érdeklődni Thallóczy az adriai térséggel kapcsolatos politikai kérdések (a horvát egyház és az ósláv liturgia viszonya, vagy Dalmácia helyzete a Birodalmon belül) iránt. *Csaplár-Degovics Krisztián* a Monarchia Albánia-kutatásait, valamint az albán nemzeti identitás kimunkálásában játszott szerepét veszi szemügyre. Minden bizonnyal Thallóczy a szerzője egy először 1898-ban, kiadó nélkül megjelent, olvasmányos stílusban megírt albán történelemkönyvnek, melynek szemlélete sok tekintetben megalapozta az albán nemzeti mozgalom fogalmi készletét és megalkotta az albán nép nemzeti hőseit (például Szkander Bég kultuszának megteremtésével). Az albán nemzeti mozgalom legfőbb alakjai jó kapcsolatot ápoltak Thallóczyval, és segítséget kértek tőle nemzeti szimbólumok kiválasztásához. Mivel a neves Balkán-szakértő a modern Albánia előzményének Szkander Bég államát tekintette, az ő címerét ajánlotta az albán politikusok figyelmébe. *Zijad Šehić* Thallóczy nézeteit járja körül Bosznia-Hercegovinának a háború után tervezett osztrák-magyar felosztásával kapcsolatban. *Szabó Dániel* ismerteti Thallóczy polgári főbiztosként kifejtett tevékenységét a háború idején megszállt Szerbiában. Bár kinevezését a magyar parlamentben élénk viták kísérték (az ellenzék hazaárulónak tartotta, míg Tisza István védelmébe vette), feladatait lelkiismeretesen végezte egészen 1916 decemberében bekövetkezett haláláig.

A kötet harmadik része elsősorban olyan tanulmányokat foglal magában, amelyek témájuknál fogva kapcsolódnak a Thallóczy által kutatott területekhez. *Pálosfalvi Tamás* a Tallóci család négy tagjának politikai karrierjét ismerteti 1429–1452 között, különös tekintettel a törökök elleni védelmi feladatok ellátására. *Hegyí Klára* a magyarországi török várak személyi állományának összetételét vizsgálja négy zsoldlista alapján. *Molnár Antal* a hódoltság területén tevékenykedő boszniai ferencesekről ír, és a további kutatásokkal kapcsolatban rávilágít egy dél-európai tudományos együttműködés lehetőségére. *Rüdiger Malli* terjedelmes listát közöl a Bosznia-Hercegovina első világháborús szerepével kapcsolatos forrásgyűjteményekről, és ebben a kontextusban elemzi Thallóczy naplójának forrásértékét a korabeli eseményekre vonatkozólag. *Mina Kujović* és *Sandra Biletić* felsorolják azokat Bosznia-Hercegovinában található levéltári forrásokat (például a közös

pénzügyminisztérium anyagait), amelyek Thallóczy politikai és tudományos tevékenységét dokumentálják. A tanulmánykötet végén *Ress Imre* próbálja meg tisztázni, mikor és hol született pontosan Thallóczy Lajos. Sok helyen ugyanis tévedésből 1854, vagy 1856 szerepel születési dátumként, ma azonban már biztosan tudjuk, hogy a történész 1857-ben, Kassán született.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a Thallóczy Lajossal foglalkozó jelen kötet jelentős állomása nem csak a történész életművét feldolgozó irodalomnak, de a dualizmuskori magyar történetírás historiográfiájának is általában, illetve a bevezető sorokban megfogalmazottak értelmében. Különösen szerencsés momentum, hogy a szerteágazó életműnek köszönhetően, a tudományos és politikai vonatkozások tisztázása lehetőséget adott nemzetközi tudományos tanácskozásra, ahol osztrák, bosnyák és magyar szerzők fejthették ki a nézeteiket. Kritikai megjegyzésre inkább csak a kötet harmadik egysége adhat okot, persze nem tartalma, az ott szereplő tanulmányok színvonala miatt, hanem azért, mert — meglátásunk szerint — az itteni írások csak lazán kapcsolódnak Thallóczy Lajos életművéhez, s nemigen segítik elő sem a történész műveinek megértését, sem pedig a korszak historiográfiai problémáinak behatóbb elemzését (ami feltehetőleg mégiscsak a kötet anyagát képező konferencia célja volt).

Erős Vilmos – Törő László Dávid

Erich Körner-Lakatos

HORTHY MIKLÓS

Bruchstücke und Ergänzungen.

Edition Octopus, Münster, 2011. 455 o.

ADALÉKOK HORTHY MIKLÓS ÉLETRAJZÁHOZ

Horthy Miklós életéről magyar történész máig nem írt még életrajzi nagymonográfiát. Ennek ellenére számos munka, könyv, tanulmány(kötet), cikk olvasható a Horthy-korszakról, annak különböző aspektusairól, így magáról Horthy Miklós életéről, a tengerész pályafutásáról, a fővezéri és kormányzói tevékenységéről is. Ezt a listát bővítette Erich Körner-Lakatos, aki 2011-ben *Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen* címmel jelentetett meg egy 455 oldalas, 25 fejezetet tartalmazó könyvet. A magyar kötődésű osztrák szerző 1953-ban született Bécsben. Egy biztosítási vállalkozás munkatársaként dolgozik, illetve bécsi lapok (Zur Zeit, Bécsi Napló) közölték a cikkeit. Végzettségét tekintve nem történész.

Erich Körner-Lakatos könyve nem Horthy életrajz, mint erre az ajánlásában Szakály Sándor is rámutat, hanem olyan személyekről, helyszínekről, eseményekről írt munka, amelyek kapcsolódnak Horthy Miklós pályafutásához. A szerző is elismeri, hogy munkájában nem törekszik teljességre, ezért szerepel a könyv címében a töredékek szó. Azonban kétségtelen, és ez tekinthető e munka legnagyobb erényének, hogy olyan információkat is megtudunk Horthy Miklósról, amelyek eddig nem voltak ismertek, igaz, a könyv terjedelméhez képest ezek mennyisége nem túlzottan nagy. Ugyanis főként olyan kiegészítések kerültek be a kötetbe, amelyek inkább korrajznak, háttéranyagoknak tekinthetők, de nem kötődnek érdemben, szorosán Magyarország volt kormányzója életéhez. Ilyen például, a teljesség igénye nélkül, a magyarországi vasútfejlesztéssel kapcsolatos kitekintés, Fiume és Konstantinápoly története, az 1903-as haderőreform és következményeinek áttekintése, a bukovinai magyarokról szóló fejezet, vagy éppen a szláv korridor tervének rövid bemutatása. Nem állítom, hogy mindez ne kaphatna helyet egy Horthy Miklósról szóló könyvben, azonban nem teljesen meggyőző e kitekintések funkciója, ugyanis a személyiségének, döntéseinek, bizonyos kérdésekben vallott álláspontjának megértéséhez különösebben nem járulnak hozzá. E recenzió keretei között így a könyv azon részeit emelem ki, amelyek kifejezetten Horthy Miklós életéhez kapcsolódnak. A könyv alapvetően Horthy emlékirataihoz fűzött megjegyzésekre épül. Mindazonáltal, mint látható lesz, a szerző nem eléggé kritikus az abban leírtakkal. Abban igaza van, hogy utólag egyes hibáit elismerte, de sokkal több pontatlanság, megalapozatlan kijelentés olvasható az emigráció éveiben írt visszatekintésében, mint azt Körner-Lakatos bemutatja. A kötet jegyzetapparátusa meglehetősen gazdag, 701 lábjegyzet található benne, amelyek túlnyomórészt magyarázó és kiegészítő funkciót töltenek be, ugyanis életrajzi adatokat, a főszövegben említett források szövegét, annak részleteit közlik (német, francia és magyar nyelven). A további tájékozódást tehát kevésbé segítik a jegyzetek, bár, aki ebből a könyvből ki-